

BALOGH SÁNDOR: Jelenkori népvándorlás. Kitelepítés és lakosságcsere Magyarországon a felszabadulás után
 História, 1981/3. szám

Az utóbbi hónapok történeti publicisztikájában nagy szerepet kap az úgynevezett „etnikai reneszánsz” problematikája. Messzire terjednek a kelet-európai kis népek együttélését, egymásra találását az újkorban oly gyakran zavaró nemzeti ellenségeskedések forrásvidékei, amelyekből az érzelmi hevítettségű, a tudományos higgadtságot nem egyszer nélkülöző véleménykítőrések táplálkoznak. E forrásvidékek egyikének feltérképezésére, az áttelepítések történetének bemutatására kértük fel Balogh Sándor professzort. (A szerk.)

A második világháború után Közép és Délkelet-Európában mintegy 10 millió 116 ember hagyta el kényszerűen, illetőleg részben önkéntesen szülőföldjét és települt át egy másik állam területére. Magyarországon elsősorban a németek zömének az eltávolítása, majd a hazai szlovákság egy hányadának az önkéntes távozása, valamint a szomszédos államok fennhatósága alá került magyar nemzetiségű lakosság jelentős részének az áttelepítése idézett elő nagyobb arányú népmozgásokat.

A szövetséges nagyhatalmak álláspontja

A második világháború befejezésekor a szövetséges nagyhatalmak potsdami konferenciája (1945. július 17.–augusztus 2.) nemzetközi ügyé tette a magyarországi németek kitelepítését és megszabta ennek a megoldási módját is. A szövetséges nagyhatalmak, a hitleri Németországnak az emberiség ellen elkövetett súlyos bűntettei miatt határoztak úgy Potsdamban, hogy „az egész német nép bűnhődik szörnyű bűneiért, amelyet azoknak a vezetése alatt követett el, akiknek a sikerek idején helyeselt és vakon engedelmeskedett”. Ennek az állásfoglalásnak egyik gyakorlati következményeként az Amerikai Egyesült Államok, Nagy-Britannia és a Szovjetunió kormányai megegyeztek abban, hogy „A három kormány minden vonatkozásban megvizsgálva a kérdést, elismeri, hogy Lengyelországban, Csehszlovákiában és Magyarországon maradt német lakosságnak, vagy egy részének Németországba történő áttelepítésére intézkedéseket kell foganatosítani”. A német nemzetiségű lakosság kitelepítésének az ügyét a potsdami értekezlet a csehszlovák és a lengyel kormányokra, Magyarországon pedig a Szövetséges Ellenőrző Bizottságra bízta. Ezzel az Ideiglenes Nemzeti Kormány és az őt követő kormányok feladatait, kötelezettségét a német nemzetiségű lakos kitelepítésével kapcsolatban a békekötésig tehát lényegében a SZEB határozta meg és ellenőrizte.

A SZEB 1945. november 30-án értesítette Tildy Zoltán miniszterelnököt a Németországi Szövetséges Ellenőrző Tanács november 20-i határozatáról, mely szerint fél millió német nemzetiségű lakos telepítendő át Magyarországról Németország amerikai megszállási övezetébe. A határozat a kitelepítések haladéktalan megkezdését rendelte el és szabályozta a végrehajtás ütemét is.

A Tildy-kormányt a SZEB tájékoztatása bizonyos fokig meglepte. Nem a kitelepítés ténye volt váratlan – hiszen azzal már hónapok óta számoltak a magyar kormányzati szervek és előkészületeket is tettek –, hanem a kitelepítendőök igen magas száma. Valójában a felszabaduláskor (nem utolsó sorban az SS-be történt toborzások miatt) nem is élt ennyi

német nemzetiségű lakos az országban. Gyöngyösi János külügyminiszter jegyzékben fordult a szövetséges nagyhatalmakhoz és megpróbált reális képet nyújtani a német lakosság létszámáról. A magyar külügyminiszter a kitelepíthető németek létszámát mintegy 200 000 főben jelölte meg. Ugyanakkor leszögezte, hogy a magyar kormány a kollektív büntetés mindenféle fajtáját helyteleníti, csak azoknak a németeknek a kitelepítését tartja kívánatosnak, akik elárulták Magyarország ügyét és a hitlerizmus szolgálatában állottak.

A németek kitelepítése Magyarországról

A 12 330/1945. ME. sz. rendelet, a magyarországi német lakosságnak Németországba történő áttelepítéséről, 1945. december 29-én jelent meg. A rendelet szerint „Németországba áttelepülni köteles az a magyar állampolgár, aki az utolsó népszámlálási összeírás alkalmával német nemzetiségűnek vagy anyanyelvűnek vallotta magát, vagy aki magyarosított nevét német hangzásúra változtatta vissza, továbbá az, aki a Volksbundnak vagy valamely fegyveres német alakulatnak (55) tagja volt.” A kitelepítésre kijelölt személyek vagyont a rendelet alapján leltárba kellett venni és zárolni. A rendelet annak megállapítását, hogy a kitelepülésre kötelezettek milyen ingóságokat vihetnek magukkal, a végrehajtással megbízott belügyminiszterre bízta. Ez az intézkedés lényegében összhangban volt a nemzetközi előírásokkal és többé-kevésbé megfelelt az ország azon belső szükségletének és igényének is, hogy a fasiszmus és a náciizmus hazai német nemzetiségű képviselőitől megszabaduljon. Ugyanakkor távolról sem fejezte ki a kormánynak a kollektív felelősség elvét hivatalosan elutasító álláspontját, valamint a koalíciós pártok – külön-külön vallott – felfogását erről a kérdésről.

A német nemzetiségű lakosság első csoportjait 1946. január elején indították el Budaörsről Németország nyugati részébe, majd ezeket további csoportok követték az ország más vidékeiről. 1946 tavaszától az USA budapesti diplomáciai képviselői, illetőleg németországi amerikai hatóságok fokozódó nyomást gyakoroltak a magyar kormány szervekre a kitelepítés ütemének lassítása és a kitelepítendőek számának csökkentése érdekében. Ezzel teljesen nyilvánvalóvá vált, hogy 1946. augusztus 1-ig – a SZEB által megjelölt időpontig – a magyarországi németek kitelepítését nem lehet lebonyolítani. A magyar Külügyminisztérium és az Egyesült Államok németországi katonai kormányzatának megbízottai 1946. szeptember 1-jén külön megállapodásban rögzítették a kitelepítések végrehajtását, illetőleg folytatását. 1946 januárjától decemberig – a lebonyolítással megbízott Népgondozó Hivatal adatai szerint – 135 655 német nemzetiségű személy települt át Magyarországról az USA németországi megszállási övezetébe, (lényegében a mai Német Szövetségi Köztársaság területére). A hivatalos nyugatnémet statisztikák azonban ennél magasabb létszámmal, pontosan 150 000 kitelepítettel számolnak. Ez a különbség feltehetően abból adódik, hogy a létszámok megállapításánál nem azonos szempontokat vettek figyelembe.

1947 tavaszától a német nemzetiségű lakosság újabb csoportjainak kitelepítésére került sor, de most már Németországnak nem az amerikai, hanem a szovjet megszállási övezetébe. Ennek kapcsán mintegy 50 000 magyarországi német települt át a mai Német Demokratikus Köztársaságba.

1948 derekától – a nemzetközi helyzetben és a magyar népi demokrácia fejlődésében bekövetkezett változásokkal szoros összefüggésben – Magyarországon megszűntek a német nemzetiségű lakosság emberi és állampolgári jogkorlátozásai. Az 1949. évi alkotmány

rögzítette az itt élő nemzetiségek egyenjogúságát, amivel egy nehéz és fájdalmas periódust zárt le a hazai németiség szempontjából is. A döntően nemzetközi előírások végrehajtásaként eszközölt telepítési intézkedések, illetőleg következményeik, amelyek politikailag ártatlan emberek ezreire, sőt tízezreire is sebet ejtettek, azonban még nagyon hosszú ideig kísértették és bonyolították nemcsak a belpolitikai viszonyokat, hanem az ország nemzetközi helyzetét is.

A magyar nemzetiség Csehszlovákiában

A második világháború befejezésekor a magyar nemzetiségű lakosság tízezrei távoztak el – különböző okok miatt – a szomszédos államok területéről és jöttek át Magyarországra. De ez a folyamat a magyar fegyverszüneti szerződés 1945. január 20-i aláírása után sem szűnt meg, hanem tovább folytatódott. Igaz, most már elsősorban azokat távolították el lakóhelyükről – az ingóságaik nagy részétől is megfosztva – akik 1938. illetve 1941 után költöztek a „Felvidékre” és a „Délvidék re”. A népi demokratikus hatalom konszolidálódásával párhuzamosan Jugoszláviában és Romániában érezhetően javult a magyar nemzetiség helyzete is. Ezzel szemben Csehszlovákia változatlanul a nem szláv nemzetiségektől való megszabadulás politikáját követte.

A csehszlovák nemzeti állam megteremtésének programját – az akkorra már elismert jogfolytonosság talaján állva – Eduard Beneš és a londoni csehszlovák emigráns kormány 1942 végén – 1943 elején egészítette ki a magyar nemzetiségű lakosság kitelepítésének követelésével, amihez később Csehszlovákia Kommunista Pártja is csatlakozott. A csehszlovák koalíciós kormány 1945. április 5-én, Kassán hozta nyilvánosságra programját. A kassai kormányprogram VIII. fejezete a következőket helyezte kilátásba a magyar nemzetiséggel kapcsolatban: „1. a csehszlovák állampolgárságát csak azoknak a magyar nemzetiségű lakosoknak hagyják meg, akik antifasiszták voltak, részt vettek a Csehszlovákia felújításáért folytatott ellenállási mozgalomban, vagy pedig üldözték őket a köztársasághoz való hűségükért. 2. a többi magyar nemzetiségű lakos csehszlovák állampolgársága megszűnik, de lehetővé teszik nekik az optálást; minden ilyen irányú kérelmet külön vizsgálják meg. 3. azok a magyar nemzetiségű személyek, akik bűntényt követtek el a köztársasággal vagy más nemzetekkel szemben, főképp a Szovjetunió ellen, bíróság elé kerülnek, megfosztják őket csehszlovák állampolgárságuktól és örökre kitiltják őket a köztársaság területéről”. A kassai kormányprogram, ha a szó betű szerinti értelmében „lazított” is a kollektív felelősség elvén, a valóságban ennek a szelleme hatotta át, hiszen a magyar nemzetiségű lakosság túlnyomó többségét hontalanságra szándékozott ítélni, és ezzel a jog sáncain kívülre helyezni őket.

A potsdami értekezlet elutasította a magyar nemzetiség kitelepítésére vonatkozó csehszlovák kérést. A szövetséges nagyhatalmak potsdami állásfoglalása elégedetlenséggel töltötte el a csehszlovák hivatalos köröket és a közvéleményt. Ez mindenekelőtt a magyar nemzetiséggel szembeni türelmetlenség fokozódásában, illetőleg a magyar nemzetiségű lakosság teljes jogfosztásában és üldözésében fejeződött ki.

A magyar kormány több ízben is a szövetséges nagyhatalmakhoz fordult, hogy védelmet kérjen a csehszlovákiai magyarság számára, de mindannyiszor kitérő vagy elutasító választ kapott. Ilyen körülmények között tulajdonképpen nem is volt más kiút számára, minthogy kétoldalú tárgyalásokon kísérelje meg a vitás kérdések tisztázását a csehszlovák kormánnyal.

A lakosságcsere

A prágai tárgyalások után 1946. február 27-én Budapesten került sor a magyar–csehszlovák lakosságcsere-egyezmény aláírására. A megállapodás szerint: ahány magyarországi szlovák jelentkezik önkéntesen kitelepülésre, ugyanannyi magyart telepíthetnek át a csehszlovák hatóságok Magyarországra. Az egyezmény értelmében a magyar kormány hozzájárult ahhoz, hogy Csehszlovákia a szlovákok áttelepülésének előkészítésére, a jelentkezésekre vonatkozó nyilatkozatok átvételére és az egész akció lebonyolítására kormánybizottságot küldjön Magyarországra. A bizottság az áttelepülés érdekében írásban és szóban, valamint a magyar rádió útján propagandát fejthetett ki a szlovákok körében. Ezenkívül minden érintett községben két nyilvános gyűlést is tarthatott. A fentebbi propaganda-tevékenységre hat hét állt a bizottság rendelkezésére.

Az egyezmény aláírását követően Vladimir Clementis kezdeményezésére találkoztak a csehszlovák kormányküldöttség tagjai a koalíciós pártok vezetőivel. A találkozáson Clementis megismételte azt a csehszlovák álláspontot, hogy Csehszlovákia nemzeti állammá akar válni, és meg akar szabadulni a területén élő német és magyar lakosságtól. A külügyi államtitkár az egyedüli megoldást abban látta, hogy a két állam újabb egyezményt köt, amelynek értelmében Magyarország egyoldalúan mintegy 200 000 főnyi magyar nemzetiségű lakost fogad be Csehszlovákiából.

A párizsi békekonferencia (1946. július 29.–október 15.) nem foglalkozott a február 27-i lakosságcsere-egyezménnyel, mivel azt a szövetséges nagyhatalmak már korábban tudomásul vették, a két érdekelt állam ügyének tekintették. Ugyanakkor a békekonferencia eseményei, többek között az a csehszlovák követelés, hogy Magyarország – a lakosságcserétől függetlenül – további 200 000 magyart fogadjon be, természetesen befolyásolták az egyezmény végrehajtását is. Emellett az egyezmény végrehajtását az is megnehezítette, hogy 1946. szeptember végétől–október elejétől – az 1945. évi közmunkáról szóló rendeletre hivatkozva – a magyar nemzetiségű lakosság tízezreit szállították erőszakkal Csehországba, döntően a korábban németek által lakott vidékekre. A párizsi békekonferencia azonban szintén nem tette magáévá, elsősorban az Egyesült Államok és Nagy-Britannia tiltakozására, a szóban forgó csehszlovák követelést, hanem kétoldalú tárgyalásokat javasolt ebben az ügyben. Miután ezek sem hoztak eredményt a nagyhatalmak képviselői az alábbi szöveg felvételét javasolták a magyar békeszerződésbe: „Magyarország kétoldalú tárgyalásokat folytat Csehszlovákiával, hogy megoldja a Csehszlovákia területén élő magyar eredetű lakosok kérdését, akik nem kerülnek át Magyarországra az 1946. február 27-én kötött népcsere-egyezmény értelmében. Abban az esetben, ha nem jönne létre megegyezés jelen szerződés hatálybalépése után számított 6 hónapi határidőn belül, Csehszlovákiának joga lesz a kérdést a Külügyminiszterek Tanácsa elé terjeszteni és a Tanácsnál segítséget kérni egy végleges megoldás meghozatalához.” A módosított indítvány feltétlenül kedvező volt Magyarországra nézve. Elvileg kizárta az egyoldalú csehszlovák akciók lehetőségét, és arra kényszerítette Csehszlovákiát, hogy közvetlen tárgyalásokon keresse a megoldást.

1947 tavaszán a Truman-elv meghirdetése után gyökeres fordulat volt bekövetkezőben a nemzetközi viszonyokban. Ez a hidegháborús légkör persze Csehszlovákiát is arra készítette, hogy a korábbinál valamivel nagyobb hajlékonyságot tanúsítson a magyar–csehszlovák viszony rendezése terén. Így az 1947. április első felében újra megindult tárgyalásokon

viszonylag rövid időn belül kézzelfogható eredmények születtek. 1947. április 10-én megkezdődött az első csoportok kitelepítése Magyarországra, illetőleg a magyarországi szlovákok folytatólagos áttelepülése Csehszlovákiába. 1948. április 10-ig az eredetileg jelentkezett 92 390 személyből 73 273 hagyta el Magyarországot, a Csehszlovákiából kitelepítésre kijelölt 105 047 magyar nemzetiségű lakos közül pedig 68 407 költözött Magyarországra. Hozzájuk csatlakozott még 6000 személy, akik hivatalosan „önként” távoztak Csehszlovákiából Magyarországra. Ezenkívül nem kevesen voltak azok is, akik eredetileg „csak” ideiglenesen jöttek s a határ mentén lakó rokonaiknál és ismerőseiknél szálltak meg, valamint a középiskolai tanulók és a főiskolai hallgatók, akik elsősorban tanulmányaik folytatása érdekében vettek átmenetileg vándorbotot a kezükbe, hogy azután többségükben véglegesen itt telepedjenek le.

A két népi demokratikus állam vitáinak végleges rendezése szempontjából a döntő lépést kétségtelenül a munkásosztály, 1948. februári hatalomra jutása jelentette Csehszlovákiában. A fordulat egyik következményeként felülvizsgálatra került a magyar nemzetiségű lakosság ügye. A kitelepítések azonban csak akkor szüntek meg véglegesen, amikor a két szomszédos állam viszonyát már az 1949. április 16-án aláírt barátsági, együttműködési és kölcsönös segítségnyújtási szerződés szabályozta.

A szomszédos államok területéről ide érkezett magyarok létszámára vonatkozólag az 1949. évi népszámlálás nyújt bizonyos támpontot. Eszerint 1949-ben 376 173 olyan személy élt Magyarországon, aki 1938 előtt külföldön született. Ebből 133 563 romániai, 118 582 csehszlovákiai és 65 877 jugoszláviai illetőségű volt. Ha a fentebbiekhez azokat is hozzászámítjuk, akik az első világháború után jöttek Magyarországra, akkor 629 744 főt kapunk, ami lényegesen több, mint a korabeli nem magyar nemzetiségű lakosság együttes létszáma.

Ezek az adatok önmagukban természetesen nem fejezhetik ki azokat a politikai és társadalmi problémákat, a családi és egyéni drámákat, amelyeket a szóban forgó népmozgások idéztek elő. Annyit mégis el kell mondanunk, tanulságként, hogy a demokrácián és a humanizmuson mély és nagyon lassan gyógyuló sebeket ejt, ha az embereket kiszakítják természetes környezetükből, erőszakkal elűzik őket a szülőföldjükről.